

հաւանի պատիւն է Յովսէփայ:

Որ քաշխողդ հս քաշուի թիւանց և պարզեւաւ տու արարածոց ցոց, այս սոր հանգեցար իմդրիլ ի պարզեւի մասին թիւ դատուէ...

Կենդանատուն ամենեցուն աշօր զընի ի նոր զերեզ մանի և զամօծ ամամհու թիւամ իմքի մատամեւաւ քանհամայից:

Անահուիթեանց աւուղ Գրիստոս, աշօր ի հող մաւ հու խոնարհեցաւ և բնաւ կեաւն ի լոյսն անմատոյց Թաղեցաւ մարմնով ի սիրտ երկրի:

Արթուն բնութեամբ աւարիչ ամենեցուն աշօր

Ընդ Յովսէփայ Արեմաթիւն
Կենաց քաշխող յամեւ
Ուայմիմ:

Որ կընքեցար զու մատաւ
Նեաւ

Դասուց լուծեալ ցահանա
յիւն

Գամծդ կեմաց ամմաւ
հոլթեամ

Ծածկեալ եղար ի սիրտ
երկրի

Որ ի դասուց հոգեղինաց
Ահիւ պատուիս յիմանալին

Ննջէ ի մէջ մահացելոց, որ
պահէմ զիտայլէ ար-
քում պահպամի ի զի-
մուորաց:

Յընծութիւն արարածոց
Քրիստոս աշօր. արտա-
սուի որպէս մեռեալ ի
տրտմագեցից և բու-
րումմ զմամհութեամ
խրմի ի գգաստիցմ իւ-
ղարեքից:

Ի՛յ 507
Ջանապահան զաստուա-
ծացեալ մարմինդ. պա-
տեալ սուրբ կտաւովք
և եղ ի գերեզմանի:

Ճարուեակերի

Նոյմ պահեցար ի զի-
մուորաց
Պահպամ ամքում իսրա-
յէլիմ:

Ի՛յ 129
Որ ի կանանց իւղարեքից
Արտասուեցար յառաւ-
աին:

Ի՛յ 128
Առ ի խորհուրդ սուրբ
զրմուսնմ
Ամուշարտ մաքուր
խմկիմ:

Ի՛յ 128
Որ պատեցար սուրբ
կրտաւովք
Եղար ի մոր գերեզմա-
նիմ:

Հ. Լ. Աթաբեկ

ԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՐՈՒԱԳԻԾ

1850-1910

Արուեստի գրականութիւնը մտքի ազնուացում մըն է. ատոր կա-
րեւորութիւնը զգացնել տուին վեհեմտիկի Մխիթարեանները՝ Թարգմա-
նելով միջազգային գլուխ գործոց դիւցազներգութիւններ, ողբերգութիւն-
ներ, թուրքահայը հիացումով կարգաց զանոնք, և ինքն ալ գեղեցիկ
գրականութեան ստեղծագործողը ըլլալու փափաքն զգաց:

Ճարարողարար՝ մեր նշանաւոր համարուած գրողներուն հեղինա-
կութիւնները՝ լիովին ծանօթ չեն ընթերցող հասարակութեան. գրագէ-
տին կամ քննադատին ուսումնասիրութիւնը՝ հեղինակին իրական ար-
ժանիքը ամբողջովին չի կրնար ցուցադրել, այլ կու տայ անոր ու-
րուանկարը:

Լաւ է կարգալ հեղինակին գործերը և անձամբ դատաստան մը
կազմել անոր մասին: Այժմ ընթերցող ունի իր խորհելու և դատելու
կերպը:

Գրագէտի մը մէջ ի նկատի կ'առնենք անոր գրագիտական և գե-
ղեցկագիտական կարողութիւնը: Հիմա կան պաշարով օժտուած գրողները՝
ընդհանուր մատենագրական պատմութեան նիւթ կը կազմեն, ատոնց
մասին խօսելու նպատակ չունիմ:

Արուեստի զարգացումը չափազանցօրէն ետ է մնացած մեր մէջ, որով կարելի չէ որ մեր գրողները կարենան արտադրել արուեստագիտական սքանչելի հեղինակութիւններ:

Գրագիտութիւն, Գրական պատմութիւն և Գեղեցկագիտութիւն՝ մինչև որ մեր վարժարաններուն մէջ ուսումի էական նիւթերը չի կազմեն, միշտ գրականութիւնը աննշան պիտի մնայ:

Աննշան կը մնայ մեր գրականութիւնը, վասն զի վարժարանէն վերջը՝ ընթացիկ կեանքին մէջ, գրական ուսումը լրջօրէն կատարելագործելու և մշակելու անփոյթ կը մնանք:

Ահաւասիկ այս տխուր պայմաններուն մէջ գոյութիւն ունեցող գրականութիւնն է որ այս համառօտ գրական պատմութեան քննական նիւթը կ'ընեն:

Մեզի համար հաւասարապէս թէ՛ Թորքահայ և թէ՛ Ռուսահայ Գրականութիւնը հետաքրքրական շրջաններ ունեցեր է:

Յիսունական թուականէն առաջ, ժամանակակից ամէն գրագէտը կը յիշեն անշուշտ որ վարժապետները մեր ձեռքը կու տային Տարեմուտի յարմար քերթուած մը, որով կը մաղթէինք մեր ծնողաց նոր արև, նոր կեանք, նոր յաջողութիւններ: Հին, զառամած մաղթանքներ՝ ամէն նոր տարիներ հասնելուն կը կրկնուէին իրենց ծերացած ձեռքով: Եւ ամբողջ մեր մաղթանքները կը հիննային նոր տարիին հետ, և երազուած հրաշագործ երջանկութիւնները դարձեալ անիրական կը մնային: Այս մաղթանքները հին էին, հին էին նաև վարժարանական դասաւանդութեան եղանակները. հին էր նաև գրականութեան ըմբռնումը: Եթէ կար մատենագրութիւն, զանի կը փնտռէին Ոսկեդարու հեղինակներուն մէջ, և մոռնալով Աշուղային ստեղծական զմայելի քնարերգու գրականութիւնը, հին մազաղաթներով գրուած ո՛ր է ձեռագիր պատառիկներ՝ գուրգուրանքով կը յիշատակուէին, անոնք հայ մատենագրութեան հոյաւ կապ զարդեր կը համարուէին:

Յիսուն տարի առաջ ամէն մտաւորական ըմբռնողութիւն նահապետական դատողութեամբ յայտնուած է: Հինը պաշտելով՝ նոր գրականութիւն ստեղծելու մասին մտածող մը չկար: Ու երբ համալսարանէն նոր սերունդ մը դուրս ելաւ մտաւորական պաշարով, կը փոխուէր հայ գրականութեան ճակատագիրը:

Այդ ճակատագիրը փոխողները ընդհանրապէս համալսարաններէն կը հասնէին, և կամ բարձրագոյն կրթութիւն առած նոր երիտասարդ ուժեր էին, որոնք այլևս մոռցած հին գրականութեան անբաւականութիւնը, կը մտածէին ըլլալ ռահվիրայներ նորագոյն հայ գրականութեան:

Ուրուագրելով այդ նոր սերունդին կատարած գրական գործունէութեան դերը, ամփոփած կ'ըլլանք մեր գրականութեան վերածնունդի պատմութիւնը:

Ամէն պարագայի մէջ՝ ուսումնասիրելով Ռուսահայ և Թուրքահայ գրականութեան յեղաշրջումի պատմութիւնը, կը տեսնենք որ տարտամ քայլերով սկսուած է վերագարթնումի գործը: Եւ անհատական ձեռնհասութիւնը չափազանց նպաստաւոր է եղած այդ գործին: Ընդհանուր ցեղն չէ որ կարևորութիւն տուած է վերածնունդի գործին, մանաւանդ թէ ցեղին պաշտօնական ներկայացուցիչները շատ խեթի նայած են

յեղաշրջումին վրայ, Ռահվիրայները հալածուած են, նիւթապէս և բարոյապէս տուժած են: Գրական վերածնունդի պատկերը ունի մոռյլ գոյներ, պայքար պէտք էր. քրմական և քրիստոնէական պայքար մը կը մղուէր երբ Ս. Լուսաւորիչ իր նոր հաւատքին գերբնական զօրութեամբ կը կործանէր հայ հեթանոս բազմիւնները. և ժամանակակից մտքի նոր սերունդը հին սերունդին ըմբռնողութեան հակառակ ուղղութիւն մը ցոյց տալով պայքարը անխուսափելի էր:

*
* *

Լրագրութեան կը պարտինք մեր ժամանակակից գրականութեան անկազմ գոյութիւնը: Շատ ճշգրտօրէն ըսուած է, թէ (Նրագիրը կը սպաննէ գիրքը. գրական փաստերով ակնյայտնի ճշմարտութիւն մըն է. լրագրութեան պարապօրը՝ մատենագիր մը չի կրնար ըլլալ: Սակայն մեր գրագէտ համարուած դասակարգը, իր գոյութիւնը կը պարտի լրագրութեան: Բաֆֆի Թերթօնի ձեռով իր ամենէն հետաքրքրական վէպերը «Մշակ»ի մէջ նախ հրատարակած է: Տէմիրճիպաշեան հատորներ շունի, սակայն հատորներ կազմող գրութիւններ ունի Մասիսի, Գրական և Իմաստասիրական Շարժումի և այլ բազմաթիւ պարբերականներուն մէջ: Գրական ժամագրավայր մըն է եղած՝ հոյակապ լրագրապետ՝ Կարապետ Խլթիճեանի հնօրեայ Մասիս լրագիրը, ուր յաջորդաբար տեսնուած են Խաչատուր Պուէտ Միսաքեանի, Գրիգոր Օտեանի, Գրասէր Ատոմի, Զօրայեանի, Մինաս Զեյրազի, Նարպէյի, Ռ. Պէրպէրեանի, Մ. Փորթուզալեանի, Սրուանձտեանցի մատենագրական աշխատութիւնները: Արգար Յովհաննիսեանցի «Փորձ» հանդէսին մէջ փայլած են Ռուսահայ նշանաւոր գրագէտներ, Բաֆֆի, Պոռշեանց, Գարբիէլ Սունդուկեանց և այլն: Ուսումնասիրելով «Մասիս» թերթին էջերը, կարելի է կազմել յիսունական թուականի թուրքահայ նոր մատենագրութիւնը: Ռուսահայ գրագէտը ունենալով առանձին հատորներ արդէն հրատարակած, զիւրին է ուսումնասիրել անոնց գրականութիւնը:

Քիչեր բաղդ ունեցան քաղոց մ'ընելու իրենց գրութեանց, որով կրցան մոռացութենէ ազատելու լրագրաց մէջ կորսուած իրենց յուսածները: Տէմիրճիպաշեան այդ մասին քաղաւոր մը չէ, ինչպէս նաև Արփիար Արփիարեան: Գրիգոր Օտեանի՝ իրբն ազգային երեսփոխան և ժողովի ատենապետ՝ Ատեմախօսարիւնները՝ մէկ քանի տարի առաջ հրատարակուեցան, որոնք սակայն, Օտեանի գրականութեան հօգը ապացոյց մ'ըլլալէն շատ հեռի են:

Թ. Մըրքեան հրատարակից Պուէտ Միսաքեանի վրայ հատոր մը, որ աւելի կենսագրութիւն մըն էր, քան թէ գրական ուսումնասիրութիւն մը, ուր սակայն կարելի էր վերլուծել Պուէտին անտիպ քերթումներն և այն ամէն գրական պատասխաններն որ լոյս են տեսած Մասիսի մէջ, Ռ. Պէրպէրեան և Գրիգոր Զօհրապ՝ կրցան հատորներու մէջ հաւաքել իրենց յօդուածի ձեռով գրութիւնները: Թ. Թէրզեան որ մեր ամենէն ճաշակաւոր բանաստեղծն է, տակաւին չի կրցաւ ունենալ իր ցանուցիւր քերթումներուն ամբողջական հատորը: Անշուշտ հեղինակներու կենդանութեան ատեն, եթէ հաւաքուին և հրատարա-

կուին մոռցուած գրական էջերն, աւելի խնամքով կը կատարուի հրատարակութիւնը և հեղինակը կարեւոր սրբագրութիւններ ալ կ'ընէ։ Տարադպարար մեր մէջ, ողջ հեղինակներուն այնքան յարգանք ցոյց չի տրուելով, աղքատ գրագէտը մեկնեալ մը չունենար, և գերեզման կը մտնէ առանց տեսնելու իր հեղինակութեանց ամբողջական հաստորը։

Այս անմիթթար կացութիւնը, անուղղակի կերպով կը ֆինասէ նաև մեր ժամանակակից գրական պատմութեան։ Վասն զի նոր գրողներու գրական վերլուծումը ընելու համար, ոմանք կը զոհանան ծաղկաքաղ ժողովածոյներով, զանծարաններով, և զրոգի մը մէկ կամ երկու պատուիրակները կարդալով։ հեղինակին գրականութեան վրայ մեծամեծս կը ճամարտակեն, և կը յանդգնին գրական պատմութեան գրքեր և դասագրքեր ալ հրատարակելու։

Թուրքահայ գրականութեան ուսումնասիրութեան համար, կարեւոր է Պոլսական և արտասահմանի մամուլը ձեռքի տակ ունենալ, որով վանական մատենադարաններուն դիմելու է։

Ռուսահայ մատենագրութեան պատմութիւնը կազմեցին Լէօ և Վ. Փափագեան, շատ դիւրութեամբ, զի հեղինակներու գործերն իրենց ձեռքին տակ պատրաստ ունէին։

Քննադատէն կը պահանջուին բացարձակապէս անկողմնակալ, անաչառ տեսութիւններ, և այս ալ դիւրին չէ գտնել մեր մէջ, թող ընթերցողը դատէ քննադատութեանց ինչ աստիճան արդար ըլլալն։

* * *

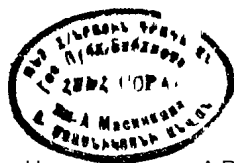
Ռուսահայ գրագէտ դասակարգը՝ շատ շուտ սկսաւ քիչ շատ կոկիկ ուղղութիւն մը տալ գրագիտական մատենագրութեան։

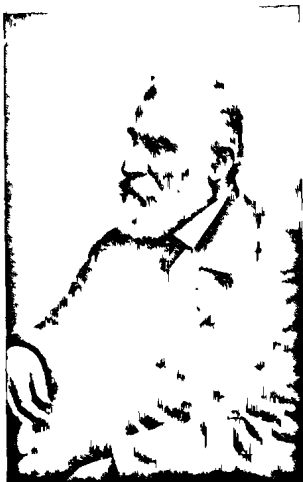
ԱՐՈՎԵԱՆ ազգային անհուն յուզումներով ողողուած՝ կ'աշխատէր խօսեցնել տալ ժողովուրդը, և ժողովուրդին բերնով պատմել կու տար մայր հայրենիքին մէջ կատարուած եղեռնական շահատակութիւնները։ «Վերք Հայաստանին» վիպասանական գրականութեան հիմը կը դնէր. հոն հին ձեր անշուշտ բոլորովին մոռցուած չէ, բայց այնուհանդերձ գրական անջատ զմայլելի նկարագրութիւնները վիպագրական յեղաշրջումի սկզբնաւորութիւնը կ'աւետէին։ 1830ին վիպասան Բանաստեղծ Արուսեանը Դորրատի համալսարանը կը մտնէր, ուր վեց տարի կանոնաւոր կերպով ուսմանց հետեւելով 1836ին Թիֆլիզ կը վերադառնար, հակառակ իրեն դէմ եղած հալածանքներուն՝ ինքը կ'ունենար աշակերտներ որոնց շատ սիրելի էր։ Արուսեան մշակուած միտք մըն էր, վեց լեզու գիտէր. հայրենասիրութեան վառարանն էր, նոր սերունդին խանդոտ և հզօր առաջնորդը կ'ըլլար։ Ժողովուրդին գործածած ռաբիկ լեզուն գրական լեզու ըրաւ և այդ լեզուն գործածեց իր վէպերուն մէջ, իր ազիկ իր սիրական ազգին տուաւ աշխարհարար լեզու և ազգաշունչ վիպասանութիւն։ Նոր սերունդը անոր հետեւեցաւ, և կը սկսէր ազգասիրական գրականութիւնը։ Արուսեան հայրենիքին վերքերը ցոյց էր տուած, մտածելու էր դարմանը։ Ամէն գրող իր գաւառին երգիչն ու նկարիչն կ'ըլլար, այժմ դեռ աւելի հարուստ կը ներկայանար մեր ցեղին գրականութիւնը։

45-218

Խ. Արդևան

Պ. Պոռշեանց

Ուրիշ մը «Սօս և Վարդիթեր»ի հեղինակ Պեմ Պոռշեանց (1837–1907) իր Աշտարակ գիւղի ազգագրական պատկերը կը լուսանկարէ իր այդ «Սօս և Վարդիթեր»ի մէջ, ուր մանրակրկիտ բանասէր մատենագրի աշխատութիւնը ցոյց է տուած, ժողովուրդը շատ կարգաց այդ վէպը, վասն զի նիւթը իրեն ծանօթ էր, վերլուծուած կեանքի պատկերները գիւղին կենցաղավարութեան նկարներն էին, Հասարակութեան պատուհաս տիպարները՝ «Յեցեր» և «Բդդէ» վէպերուն մէջ կ'ուրուագրէ, Ներսէս Աշտարակեցի կաթողիկոսին երիտասարդութեան նկարագրութիւնը կ'ընէ «Կասաժաղիկ» վէպով. կ'անմահանայ «Հացի խնդիր» վիպասանութեամբ, ուր ժողովրդական գաւառաբարբառը բիրեղացուցեր՝ զրական սիրուն լեզու է դարձուցած:

Հ. Աղայեան

Առհասարակ գրութեան մէջ գեղարուեստի էջեր հրաշալի ներկայացնելու աշխատած չէ, կարգաբանութեան կանոններուն անփոյթ, Այնուհանդերձ ան իբրև ժողովուրդի վիպասան սիրուեցաւ: 1899ին անոր քառասնամեայ զրական վաստակներուն տօնն էր, հասարակութիւնը 10,000 ռուբլիով ուզեց վարձատրել այդ անխոնջ վիպասանը:

Ժողովուրդի սիրած վիպասանն էր նաև ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԵԱՆ. «Արտարին և Մանուկ» վէպով կը հասկցնէր թէ բազմամարդ յառաջադէմ քաղաքին մէջ՝ բարձրագոյն կրթութիւն առնող գա-

ւառացի երիտասարդը՝ իր ծննդավայրին սահմանափակ միջավայրին մէջ չի կրնար տոկալ և գործել: Եւ կը հեռանայ հայրական տունէն ու կ'անյայտանայ:

Չունի վէպերուն մէջ գլխաւոր դիւցազներ որ ժողովաւորին բարի օրինակ ըլլան: Վէպի մէջ զաղափարի մարդը ստեղծելը, այդ վարպետի գործ է: Աղայեանցը Արովեանի հետևող մըն էր, վերածնունդի գրականութեան աշակերտներէն մէկը: Մանուկներուն համար ախորժալուր առասպելներ հիւսեց, ինչպէս են իր «Արեգնազան» և «Անուխտ» գրքերն: Աշխատեցաւ նաև Ռուսահայ աշխարհաբար քերականութեան ճշտումին համար:

* * *

Ի սկզբան յառնջադիմութիւնը կը սիրուէր, վերջը պահանջ դարձաւ: Ս. ՆԱԶԱՐԵԱՆՅԻ «Հիսիսափայլ»ը և Գրիգոր Արծրունիի «Մշակը» կեն-

սական զգալի յեղաշրջումներ կը մտցնեն ռուսահայ մտաւորական դասակարգին մէջ: Նազարեանց 1856-1879 իր հրատարակութիւններով աշխարհաբարի և գրական վերածնունդի ամենէն խիզախ առաջնորդներէն մէկը կ'ըլլայ: Կը հալածուի և մտաւորական պայքարի դաշտին վրայ քաջութեամբ կը մեռնի: Կարճատե ժամանակի մէջ իր արմատական ազատամիտ գաղափարներով կը բանայ յեղաշրջումի ճամբան:

Նազարեանց անմահացաւ յառաջադիմական խարազանող հրապարակախօսի անվեհեր գործունէութեամբ: Ձինքը հալածեցին պահպանողականները և կղերը: Աշխարհաբարի մոլեռանդ արդիւնաւոր ռահվիրաներէն մէկն էր, և գործունեայ վաստակաւոր ռուսահայ գրական վերածնունդին համար: Իր թերթին առաջնակարգ աշակիցն էր Մ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՅԱՆ, ասոր հետ ուրիշ երիտասարդ ուսեր՝ Բաֆֆի, Սմբատ Ծա-

հազիզ և ուրիշներ «Հրախափայլի» մէջ հրատարակեցին զրական յօդուածներ. հանդէսին մէջ ինքնուրոյն գրութիւններէն զատ տեսնուած են թարգմանութիւններ: Նազարեանցի նպատակն էր այդ ուժերով ցնցել հայութիւնը, թօթափել տալ Ասիական բարքերը և հագցնել հայուն Եւրոպայի մտաւորական լոյսը: Անոնք կը համարէին եկեղեցականները

Մ. Նալբանտեան

Աւետարանի վարդապետութիւններէն հեռացած, և իրենք իրենց գրութիւններով կ'ուզէին վերակազմակերպել Հայ. Եկեղեցին իրենց «օրերու լուսաւոր հոգու համեմատ...»: Այս ազատամիտ քարոզներով այդ երիտասարդութիւնը ազգատեսաց համարուեցաւ և պահպանողական թերթեր՝ «Մեղու Հայաստանի», «Կոունկ», «Ճուաքաղ» անոնց դէմ կոռուեցան, զանոնք անհաւատ և բողոքական կոչեցին: Նազարեանցի գրագէտ խումբը ամենէն աւելի նկատի առած են գաղափարը, լուսաւորութիւնը, կրթութիւնը, իսկ գեղեցկագիտութիւնը զարդ են համարած:

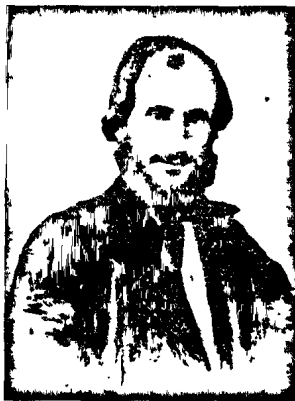
Սկսուած էր զրական շարժում մը. ի՞նչ ձևով կը յայտնուէր այդ շարժումը:

* * *

Անցեալ դարու կէսէն ասդին, զրական մեր շարժումը քիչ շատ Եւրոպական ըմբռնումով կ'ըլլայ. բայց տակաւին տարրական քայլեր կ'առնենք:

Վերականութեան բարձրութիւնը իր արժանիքին մէջ դիտողները

քիչեր եղան, և ընդհանրապէս զրականութեան ուսումը՝ միշտ չափազանց մակերևութային մնաց, թուրքահայ զրագէտը՝ միայն ֆրանսական զրականութեան մէջ կը սահմանափակուէր. անգլիական, գերմանական և իտալական զրական շարժումը բնաւ ի նկատի առնուած չէ: Ռուսահայ զրագէտը գերադասած է Ռուս և Գերման դպրոցները: Մխիթարեան աշխարհիկ աշակերտներն են միայն, որ իտալական զրականութիւնը կը մշակեն ֆրանսականին հետ: Կէթէի և Շէքսպիրի թատերազրութիւնները՝ բնաւ ազդած չեն Սրապիոն Հէքիմեանի, Մկրտիչ Պէշիկթաշեանի, Պետրոս Դուրեանի, Խորէն Նարպէյի և ասոնց շրջանին զրոյդ ո՛ր և է թատերագիր հեղինակներու վրայ. ասոնց ընդհանրապէս

Մ. Պէշիկթաշեան

հետեոյ մը եղած են Ռասսիի թատերազրութեանց, բայց միշտ միջակ հետեւողներ են մնացած. թուվաւս թէրգեանն ալ հակառակ իր գեղեցիկ քնարին՝ ամենախեղճ է մնացած թատերազրութեան մէջ: Ռուսահայերն ուղղակի իրական կեանքին մէջ մտան, որով իրենց թատերական զրականութիւնը աւելի հզօր ազդեցութիւն ունեցաւ:

Մեր զրականութիւնը ամէն մասնաճիւղի մէջ, միջակութիւնէն վեր բարձրանալու ձգտում մը չունեցաւ, բայց եթէ այս վերջին տարիներս. սակայն այդ ձգտումն ալ տակաւին տարտամ և անորոշ է: Եւ այդ պատճառաւ մեր մէջ դիւրին չէ որոշել, թէ ի՞նչ զրական մասնաճիւղի աւելի խնամք ենք տարած:

Ֆրանսական զրականութիւնը ամենէն աւելի ձևապաշտ է, գերմանական և անգլիական զրականութիւնը գաղափարապաշտ կը նկատուին, քան թէ ձևապաշտ. իտալական զրականութիւնը ռոմանտիկ շրջանէն անցնելով, մտած է գաղափարապաշտին մէջ: Եւ ընդհանուր առումով, այն ցեղերը որ յարգելով զրական ձևի էական պայմանները՝ մշակած

4. საქართველო

են գաղափարապաշտ գրականութիւնը՝ անոնք են միայն որ կրնան ռահվիրայներ համարուիլ ընդհանուր գրական շարժումին: Յեղ մը որ հաւասարապէս կը մշակէ գրականութեան ձեւը, գաղափարականը, մտաւորական շարժուն կատարելութիւնը, անպայմանօրէն էն բարձր գրականութիւնը կը ներկայացնէ: Այդ բարձրութիւնը ունի ֆրանսական գրականութիւնը:

Բայց ցեղ մը որ տակաւին դեռատի անփորձ պատանի մըն է գրականութեան մէջ, շատ որոշ քայլերով փորձելու է գրական այն պահանջները: Մենք՝ օրինակի համար, կարող չենք հաւասարապէս ուժգնօրէն սուրալու այդ ճիւղերուն մէջ, Ռուսահայ գրականութիւնը՝ ռոմանդիկէն հեռանալով, երբ գիտակցօրէն ուզեց մշակել գաղափարական գրականութիւնը, այն ատենն է որ կըցաւ ցոյց տալ բաւական չափով զնահատելի որոշ գրականութիւն մը: Շիրվանզատէն ունենալով գաղափար գրականութեան ուսումին վրայ, բնականաբար պիտի չի գործածէր Արովեանի գրական անորոշ ձեւերը: Իսկ մեր թուրքահայերը, յաւիտե-

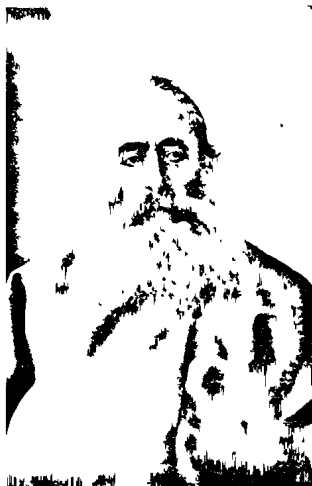

Հ. Ա. Բագրատումի

նականօրէն ձեւապաշտ մնացին, և մի և նոյն ատեն, բառերու կիտուածումով՝ կարծուեցաւ ստեղծել նոր գրականութիւն մը: Այս առթիւ քսան տարի առաջ, կամսարական Տիգրան դիտել տուաւ, ըսելով. «Երբ մենք, ի խնդիր ձեռն, կը կորսնցնէինք մեր ժամանակը, ռուսահայերը, իմաստ չունէին ընծայելով գերակշռութիւնը, ունեցան գաղափարի գրականութիւն մը մեր բառերու գրականութեան դէմ»: Բայց քաղաք մը չեղաւ այս

դիտողութիւնը, ինքն ալ նոյն ձևապաշտը մնաց. իր վարժապետի աղջիկը թէև գաղափարական վէպ, բայց ինքն իր մատնանիշ ըրած դիտողութիւններէն զերծ չէ:

Արփիար Արփիարեանէն աւելի, Գրիգոր Զօհրապ՝ գաղափարապաշտ գրականութիւն մ'ընեւու փորձեր ըրաւ, սակայն տկար փորձեր, վասն զի Պ. Զօհրապ բնաւ լրջօրէն զրեւու դիտաւորութեամբ չէ որ գրական ասպարէզին մէջ մտած է:

Խրիմեամ Հայրիկ

Մենք թուրքահայերս, ո՛չ միայն համաշխարհային գրականութեան կարկառելու նշանաւոր գրական արտադրութիւն մը չի կրցանք ստեղծել, այլ և ոչ իսկ մեզի սեփականութիւն համարուելու աստիճան գրականութիւն մը կրցանք կազմակերպել: Մեր գրականութիւնը տակաւին սկսնակ և քառասային ձևերէն դուրս չէ ելած:

*
* *

Յիսունական թուականին մեր թուրքահայ գրականութիւնը ազատական շրջանին մէջ կը թեւակոխէր, յեղաշրջումի մեծ գործիչները կ'ըլլային Նիկողոս Պալեան, Գրիգոր Օտեան և Տոքտ. Նաճապետ Ռուսինեան. ասոնք զրազէտ ըլլալէն աւելի՝ գրական առաջնորդներ են եղած: Ասոնք ազգային Սահմանադրութեան հիմնադիրներն կ'ըլլային, և մի և նոյն րոտին, նոր և ըմբոստ գրականութեան հիմնադրութեան

հանդէսը կը կազմակերպէին: Պալեան կը խրախուսէր զրազէտ դէմքերը, Օտեան կ'առաջնորդէր զանոնք, իսկ ՌոմիՍԻՆԵԱՆ քերականական յեղափոխութեան առաջին դրօշակիրը կ'ըլլար: Իր Ուղղափառութիւնը զրաբարեաններէն կը դատապարտուէր, իսկ 1854ի Տարեցոյցն ալ կ'զերականներէն: Ռուսինեան ընկերական գործերու մէջ զաղափարական էր, իսկ գրականութեան մէջ բառերու զրազէտը կ'ըլլար: Պալեանի խրախուսիչ օրերուն, ամենուն ուշադրութիւնը կը զրաւէր քնար սիրտ ՄԿՏԻՉ ՊԵՏԻԹԱՇԼԵԱՆ: Իր մտաւորական զարգացումով՝ թատերական և քերթողական գրականութիւնը հին և աննշան կերպարանքը կը թօթափէին: Իր նուագներով, Լամարդինեան բանաստեղծութիւնը կը պա-

Սրուամծտեան Գ. Ս.

տուաւորուէր հայ գրականութեան, իր բեմերուն վրայ կը բարձրանար Ալֆրէրեան թատերգութիւնը. և ինքը իր ազնուական հոգիովը, կը դարբնէր եղբայրութեան ոսկի օղակը: Անոյ ընթերցութեան մեծ վարպետը կ'ըլլար (1829-1868):

Մի և նոյն գրական շրջանին վրայ վենետիկի Միսթարեան Միաբանութիւնը կ'ունենար իր հզօր ազդեցութիւնը: Պէշիկթաշեան, Աճէմեան, Թ. Թէրզեան, Սրապիոն Հէքիմեան, Կարապետ Խթիւնեան, Գրիգոր Օտեան, Տոքա. Ռուսինեան, Ռ. Պէրպէրեան, Է. Տէմիրճիպաշեան, Մինաս Չերազ, Պետրոս Դուրեան, Եղիշէ Դուրեան սրբազան, Մեղրոն Կիրճեան, և Արփիար Արփիարեան անհունօրէն կ'օգտուէին Հ. ԱՄՍԵՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ Իյիականի, Մ'ալկականի, Դրախտ կորուստալի հոյակապ թարգմանութիւններէն: Թուրքահայ յիշեալ զրազէտ դասակարգը՝ ՀիօիՄիօնԵԱՆ գերապայծառի Տերմաքի և Ողբերգութեանց թարգմանութիւնները և ինքնագիր Բուրաստանը յափշտակուած կը կարդային իրեն

գրաբարի հիանալի ներդաշնակութիւններ, Հիւրմիւզէն աւելի ազդեցութիւն կ'ունենար նոյն Միաբանութեան փառք Հ. ԱԼԻՇԱՆ իր Յուշիկներով և Հայրոհի Նոստերներով: Այդ երկու հրատարակութեանց ազդեցութեան տակ ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ կը բանաստեղծէր, և կը գրէր իր Հրապարակ Արարատեանը, Հայդոյժ, Վտեղոյժ սրտանման հատորիկներն, և ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՅ ԳԱՐԵԳԻՆ սրբազան՝ քաղցրացուցներ է իր Համով հոտովը, Թորոս Աղբալը, և Մանանդեան ու իր միւս նման տեղագրական աշխատութիւնները:

Հիւրմիւզեան

Գրագիտական տեսակէտով վեհեփոքի Միսիթարեանները՝ դասականներու թարգմանութիւններովը՝ օգտակար կ'ըլլային թուրքահայ գրողներուն, Հ. Ալիշան բառերու հմայքոտ հիւստածրովը՝ զարթոն գրականութեան մէջ՝ վարպետի ազդեցութիւնը կ'ունենար երկարօրէն. իր քնարերգութիւնը կը սահմանափակուէր Լամարդինի և Հիւկոյի որոշ պարագծին մէջ: Ինքն ալ ինքնագիւտ ստեղծագործում չէր ունենար իր գրական փառքին համար, իբրեւ բանաստեղծ միտք՝ ո՛չ մէկ հին կամ ժամանակակից քերթող՝ կրցաւ ցոյց տալ անոր հաւասար արժանիք:

Հ. ՊԵՏՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ առաջին անգամ իբրեւ ազգային ողբերգութիւն առանձին գրքով 1845ին՝ կը հրատարակէ երկու ողբերգութիւններ «Խոսրով մեծն», «Սմբատ սոսոյիս», և ասոնք առաջնորդ կ'ըլլան Ս. Հէքիմեան և Պէշիկթաշեան թատերագիր խումբին:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարայարեյի)